Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2012_1_11.pdf | DOST. 19/04/24 8.30

V SPOMIN AKADEMIKU OLEGU NIKOLAJEVIČU TRUBAČOVU (1930-2002)

23. oktobra 2010 je minilo osemdeset let od rojstva velikega ruskega filologa akademika Olega Nikolajeviča Trubačova (1930-2002). Presenetljiva je bila širina njegovih raziskovalnih zanimanj, njegova misel pa inovatorska, nenavadna in ostroumna, kateregakoli področja humanitarnih ved se je dotaknila. Zanj je bila značilna neodvisnost presoje, pretanjena intuicija in bleščeča nadarjenost za literaturo in polemiko. Glavni predmet njegovega znanstvenega raziskovanja je bila etimologija. Znanje petdesetih jezikov, med njimi starih in izumrlih,[1] je bilo tisto orodje, ki mu je pomagalo da se je dokopal do bistva besede ter dosegal presentljiva znanstvena odkritja na področju slavistike, indoevropeistike, etnogeneze Slovanov in ruske kulture. Ko je premišljal o delu leksikografa, je Trubačov zapisal: »Preveč shematično in poprepro-ščeno si predstavljamo npr. stare slovansko-iranske odnose kot odnose med dvema monolitoma, tu ostaja delo za etimologijo in za lingvistično geografijo. Skitsko zlato še zdaj leži pod zemljo. Že dolgo živijo na tej zemlji drugi narodi, vendar še zdaj imenujejo reke juga /…/ Rusije s po izvoru skitskimi, sarmatskimi in alansko-osetinskimi imeni. Jezik in kultura skitskega sveta nista izginila brez sledu, raztopila sta se in vstopila v nas, ki živimo na teh prostranstvih. To je del našega samozavedanja, del nas samih /…/ ni bolj vrednega in težkega dela, kot odkritje izvirov, ki hranijo naše samozavedanje /…/ V tem je globinski smisel etimologije – 'vede o resničnem'«.[2]

Oleg Nikolajevič je zagovarjal teorijo obdonavske pradomovine Slovanov (o čemer sta razmišljala v začetku 19. st. tudi J. Kopitar in P. J. Šafárik) v pomembnem delu Etnogeneza in kultura starih Slovanov.[3] To delo je nastalo na podlagi vrste člankov, ki so pod naslovom Jezikoslovje in etnogeneza Slovanov izšli v reviji Voprosy jazykoznanija v letih 1982-1985. V njem O. N. piše: »Etimološke raziskave kažejo na centralnoevropske povezave Slovanov (zlasti z italskimi ljudstvi), medtem ko povezav z baltskimi ljudstvi dolgo časa ni bilo. Šele po migraciji Baltov in Slovanov se je začelo njihovo zbliževanje, ki je pripeljalo k njihovemu kasnejšemu sosedstvu. Baltocentrične teorije vsega indoevropskega kompleksa Evrope, ki se pojavljajo zadnje čase, so ranljive; verjetnejši je razmeroma periferen položaj baltskega. Počasi postaja jasno, da je slovanska problematika nadaljevanje indoevropske v večji meri, kot se je mislilo doslej; za problem slovanske pradomovine so bistveni namigi na povezavo indoevropskega areala z obdonavskim.«

Trubačov je imel srednjedneprski slovanski areal (iz katerega izvirajo vzhodni Slovani) za periferijo in ne za »center vsega slovanskega etnojezikovnega prostora. Glede na pričevanja onomastike so tudi poljska ozemlja Slovani naselili sekundarno, kljub

[1] Po smrti O. N. so v njegovem arhivu našli sklicevanja v 63 jezikih.

[2] Трубачёв О. Н. Размышления о словарях и личности лексикографа// Историко-культурный аспект лексикографического описания русского языка. М., 1995, 113-122.

[3] Трубачёв О. Н. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. М., 1991. 271 s. Этногенез и культура древнейших славян. Лингвистические исследования. Изд. 2-е, дополненное. М., 2002. 489 s. L. 2001 je Prezidij Ruske akademije znanosti podelil akademiku O. N. Trubačovu za to delo Puškinovo nagrado.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2012_1_11.pdf | DOST. 19/04/24 8.30

poljski teoriji pradomovine ob Odri in Visli. *Tako poljski kot lužiškosrbski prostor so Slovani naselili z juga.* V življenju Praslovanov je bilo obdobje, ko makroetnonim *Slovani* še ni bil potreben /…/ To obdobje, ko Slovani ob Donavi niso imeli makroetnonima, so znanstveniki napačno razlagali kot odsotnost Slovanov ob Donavi. O prisotnosti Slovanov ob srednji Donavi, torej na Madžarskem, priča raznolika slovanska toponimija dežele /…/«. Trubačov je kritično gledal tudi na sodobni dialog med arheologijo in primerjalnim jezikoslovjem, menil je, da so »poskusi natančno datirati 'pojavitev' praslovanskega jezika za jezikoslovje neaktualni. Mnogi znanstveniki imajo slovanščino za 'mlad jezik'. Vendar je mogoče misliti tudi o baltoslovanskih jezikovnih odnosih kot o postetnogenetskih za praslovanščino, ki se je bila kot jezikovni tip že oblikovala in imela procese, drugačne od baltskih /…/ Prav slovansko-keltski stiki, raziskovanje njihovih sledov in njihova lokalizacija bi lahko, kot se zdi, pomagali izoblikovati kompromisno različico med takimi načelno različnimi koncepcijami kot je poljska avtohtonistična teorija slovanske pradomovine in nova sodobna različica obdonavske pradomovine Slovanov«, ki jo je predlagal Trubačov. [4]

V drugi izdaji tega dela je bila 'obdonavska' (v slovenski tradiciji 'panonska', op. prev.) ali srednjeevropska teorija lokalizacije pradomovine Slovanov podkrepljena z novimi argumenti; pomemben je aspekt rekonstrukcije praslovanske kulture v prvem in tretjem delu.

Trubačova je začelo primerjalno jezikoslovje pritegovati še v študentskih letih, tedaj je tudi nastala misel o kolikor mogoče popolni rekonstrukciji praslovanskega leksikalnega fonda. Etimološki slovar slovanskih jezikov[5], ki si ga je zamislil (ta slovar izhaja od l. 1974, doslej je bilo izdanih 35 knjig), je novost v ruski in svetovni slavistiki; hkrati se je uresničila njegova želja – sinhrona in diahrona sopostavitev slovanskih jezikov. Vendar je, preden je začel ta slovar izhajati, Trubačov opravil skoraj desetletno delo, namreč prevod Etimološkega slovarja ruskega jezika M. Vasmerja iz nemščine (v 4 zvezkih, 1964-1973). Izkušnje pri tem delu so bile izredno dragocene. Trubačov je ta slovar tudi bistveno dopolnil, predlagal nekatere nove etimologije in razširil spisek literature, zaradi česar je prevod tudi obsežnejši za skoraj cel zvezek. V spremni besedi prvega zvezka druge izdaje Trubačov piše: »Omeniti je treba občutek velike hvaležnosti, ki ga občutijo do Vasmerja in njegovega slovarja na vsakem koraku svojega dela sestavljalci Etimološkega slovarja slovanskih jezikov. Če ne bi bil pravočasno objavljen slovar Vasmerja, bi bilo naše nadaljnje raziskovanje v mnogem postavljeno pod vprašaj.« [6]

---

[4] Трубачёв О. Н. Этногенез и культура древнейших славян. М. 2002, 5-7.

[5] »Vse besedilo slovarja je na podlagi kolektivno sestavljene kartoteke napisal Trubačov. To pojasnjuje enotnost vseh elementov slovarja, enotnost v prikazovanju gradiva in semantične ter besedotvorne analize. Take enotnosti ni v poljskem etimološkem slovarju, ki izhaja pod redakcijo F. Slavskega. /…/ Pod vodstvom Trubačova je težko delati, saj zahteva popolno predanost, jasno organizacijo dela, natačno izvršitev vseh načrtov. Vendar to ne izziva pritoževanja in užaljenosti, saj je sam do sebe še bolj strog. O. N. je lahko v marsičem zgled. « (Бернштейн С. Б. Олег Николаевич Трубачёв. К 50-летию со дня рождения//Академик Олег Николаевич Трубачёв: очерки, воспоминания, материалы. М., 2009, 192). Do vključno 13. zvezka je vse besedilo slovarja delo Trubačova, dalje pa v soavtorsvu s sodelavci Sektorja za etimologijo Inštituta za ruski jezik Ruske akademije znanosti. To delo Trubačova je bilo nagrajeno z zlato medaljo V. I. Dalja. l. 1995.

[6] Трубачёв О. Н. Послесловие//Фасмер М. Этимологический словарь русского языка. В 4 т. М., 1986-1987. 1. zv., 567-568.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2012_1_11.pdf | DOST. 19/04/24 8.30

Akademik V. N. Toporov je zelo dobro opisal raziskovalno delo O. N. Trubačova: »Herodota so Grki imenovali očeta zgodovine /…/ V tem smislu bi lahko tudi Olega Nikolajeviča Trubačova imenovali očeta ruske etimologije, ki je uresničil celostni pristop k temu področju znanja in k raziskovanemu gradivu.«[7] Dejansko je Oleg Nikolajevič ustvaril moskovsko etimološko šolo, izvedel je pravi preobrat v razumevanju nalog etimologije, izoblikoval je njena zgodovinska načela. Njegova erudicija mu je omogočala, da je snemal z besede različne plasti časa in odkrival njen nekdanji pomen, vendar je vselej tudi poizkušal videti besedo kot najvažnejšo enoto kulture, v kateri je živela. Ko je rekonstruiral jezikovne relikte, je znal vanje vdihniti življenje, zaradi česar so potovanja v globine zgodovine pod vodstvom Trubačova tako privlačna. Dolga leta (1961-2002) je bil predstojnik Oddelka (do l. 1986 – sekcije) za etimologijo in onomastiko na Inštitutu ruskega jezika V. V. Vinogradova Ruske akademije znanosti. V obdobju 1966-1982 je bil namestnik direktorja Inštituta. Od l. 1963 je začel izdajati revijo Etimologija, bil pa je tudi glavni urednik revije Voprosy jazykoznanija in predsednik Nacionalnega komiteja slavistov Rusije (1996-2002).

Pri tem kratkem orisu znanstvene dediščine akademika O. N. Trubačova ne moremo obiti njegovih raziskav jezikovne zgodovine področij ob Azovskem in Črnem morju. Njegovo delo 'Indoarica'[8] je izjemno v svetovnem merilu indoevropeistike. Raziskovalec je želel rekonstriurati jezikovne relikte indoevropske naselitve ob Azovskem morju. Zamisel za to sega v l. 1973. Dvajset let je Trubačov metodično obravnaval to vprašanje, vendar je že v prvi publikaciji[9] izjavil, »da je možno že zdaj, ob vsej pičlosti podatkov, na podlagi epigrafskega in onomastičnega gradiva govoriti o posebnem indoevropskem jeziku sindo-meotskih plemen vzhodnega Priazovja in Tamanskega polotoka, v katerem je mogoče najti poteze, ki so tako v leksiki kot v besedotvorju in fonetiki drugačne od iranskih.« Tako je raziskovalec predlagal popolnoma novo koncepcijo indoiranskega razmejevanja, sožitja in dokončne razdelitve na teh področjih. Domneval je torej, da je bila na jugu ruske ravnine prisotna ena zgodnjih oblik *indoarijskega* jezika: na prostoru Severnega Kavkaza do Zakarpatja, Dakije in Transilvanije; ugotovljena je bila indoarijska, torej indijska uvrstitev Sindov in Meotov. V knjigi so konkretneje prikazani zveze in razlike med indoarijskimi in iranskimi jeziki v tem arealu, opisani so tudi stiki občrnomorskih arijcev s severnokavkaškimi, turkovskimi in, kar je posebej važno, s slovanskimi idiomi.

Oleg Nikolajevič je menil, da so »med najstarejšimi področji poselitve Slovanov /…/ in starim kulturnim področjem Severnega Pričrnomorja obstajali stiki, katerih sledovi so se ohranili. Ti stiki se vsaj deloma nanašajo na indoarijsko komponento severnopontskega prebivalstva (glede na to, da so Slovani prispeli do bregov Črnega in Azovskega morja v V.-VI. st. Tedaj so še obstajala stara bosporska mesta in sindomeotski element v njih še ni popolnoma izginil – str. 59). Naša opažanja se dotikajo 1) etnonimov (*Hrvati, Srbi* – N. M.), 2) kulturne leksike (*srebro* – N. M.), 3) podatkov o

[7] Топоров В. Н. Слово о Трубачёве|// Академик Олег Николаевич Трубачёв… , 9.

[8] Трубачёв О. Н. Indoarica в Северном Причерноморье. М., 1999. 320 s. Opozorimo, da Indoarica… — ni le naslov knjige, ampak cela znanstvena smer, novo področje vedenja o prazgodovini južnoruske regije, v katero je vključen ves Krim in sev.-zah. Kavkaz.

[9] Трубачёв О. Н. Temarundam “matrem maris”. К вопросу о языке индоевропейского населения Приазовья// Античная балканистика . 2. Предварительные материалы. М., 1975, 38-47.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2012_1_11.pdf | DOST. 19/04/24 8.30

bregovih Črnega morja (*Kerč* – N. M.)«.[10] Avtor se je dotaknil tudi zapletenega vprašanja izvora etnonima *Rusь*[11] in menil, »da je treba nadaljevati z iskanjem prav tu, ker se pri tem kažejo povezave imena *Rusь* in pomen njegovega prototipa, ki se zdi, da izključuje njegovo germansko etimologijo.«[12] Tako jezikovna slika tega področja ni le postala bolj zapletena, ampak se je v njej prikazala nova podoba jezikovnih in etničnih stikov; brezpismeni Sindi in Meoti Priazovja ter Tavri Krima so 'spregovorili'. Rekonstrukcija jezikovnih reliktov pa je omogočila še en zanimiv sklep: »skrivnostni Tavri so morali govoriti indoarijsko narečje« .[13] Ta odkritja so omogočila nove etimologije starih imen mest in ljudi. Ta opažanja so nedvomno tudi pomembna za samospoznavanje ruskega naroda, saj vzpostavljajo nevidne niti duhovne tkanine etnosa. Zelo je cenil odkritja Trubačova akademik Toporov.[14]

O. N. Trubačov ni bil podpornik globalizacije, katere cilj je med drugim zbližanje narodov prek rušenja nacionalnih stereotipov razmišljanja, tradicij, verovanj, običajev, transformacija posebnosti nacionalnih nazorov in vrednot v nekakšno »občečloveško filozofijo« potrošništva in udobja, izoblikovanje neke »občečloveške kulture«. Te misli Olega Nikolajeviča so se zdele marsikomu anahronistične. Vendar so ranljivost »novih receptov za človeštvo« dobro razumeli ruski znanstveniki nedavne preteklosti. N. S. Trubeckoj je npr. pisal, da ni mogoča »občečloveška kultura, enaka za vse narode«; upravičeno je menil, da »mora biti kultura za vsak narod druga«. Občečloveška kultura bi se zaradi »pestre raznolikosti nacionalnih posebnosti in psiholoških tipov /…/ omejila bodisi na zadovoljevanje čisto materialnih potreb in bi prezrla duhovne potrebe bodisi bi vsem narodom vsilila oblike življenja, izhajajoče iz nacionalnega značaja ene etnografske entitete.«[15]

Konec 80-tih let (september 1988) je vseruski fond kulture sprožil pobudo, da se sestavi večzvezkovna Ruska enciklopedija; predsednik Družbeno-znanstvenega sveta Ruske enciklopedije je postal dopisni član Akademije znanosti ZSSR O. N. Trubačov.[16] Raziskovalec je bil trdno prepričan, da je Ruska enciklopedija nadvse pomembna naloga znanosti. V svojem intervjuju o enciklopediji je poudaril, da mora enciklopedija vsebovati »popolne podatke sinov in hčera ruskega naroda ter poznavalcev in prijateljev ruske kulture v drugih državah. Na kratko: zgodovino ruskega človeka v prostoru in času.«[17] Žal se ta projekt zaradi vrste vzrokov tedaj ni moglo uresničiti.[18] Izšel pa je l. 1994 prvi poskusni zbornik, in sicer Ruska onomastika in onomastika Rusije. Slovar., katerega urednik je bil O. N. Trubačov. V uvodu urednik piše: » Lastno ime (predmet onomastike) je vizitka, od nje je treba začeti spoznavanje,

[10] Трубачёв О. Н. Indoarica, 54.

[11] Kasneje se je O. N: Trubačov vrnil k temu vprašanju in mu posvetil besedilo «К истокам Руси. Наблюдения лингвиста». Трубачёв О. Н. В поисках единства. М., 1997, 184-265.

[12] Трубачёв О. Н. Indoarica, 57.

[13] Трубачёв О. Н. Nav. d., 45.

[14] Топоров В. Н. Предисловие// Трубачёв О. Н. Indoarica, 3.

[15] Трубецкой Н. С. К проблеме русского самопознания// Трубецкой Н. С. Наследие Чингисхана. М., 2000, 111.

[16] 11. junija 1992 je bil izvoljen za rednega člana Ruske akademije znanosti.

[17] Чекурин Л. В. Академик О. Н. Трубачёв и Русская энциклопедия// Академик Олег Николаевич Трубачёв…, 383.

[18] Академик Олег Николаевич Трубачёв… , 161-165, 371-387.

Slavistična revija (https://srl.si) je ponujena pod licenco
Creative Commons, priznanje avtorstva 4.0 international.
URL https://srl.si/sql_pdf/SRL_2012_1_11.pdf | DOST. 19/04/24 8.30

v danem primeru – z deželo /…/ Ta zbornik je prvi svoje vrste /…/ delo je pomembno zato, *ker si je verjetno prvič postavilo cilj, da inventarizira rusko onomastično bogastvo v popolnosti*. Ne da bi mislili, da smo popolnost dosegli, pa onomastični zbornik Ruske enciklopedije prvič v vrsti univerzalnih enciklopedij daje nadvse dragocene sistematične podatke vrste posameznih področij, ki se praktično n i k o l i doslej niso obravnavala v enciklopedijah: ruska otčestva (sama kategorija otčestva je izrazita značilnost prav ruske socialne kulture!), priimki donskega kozaštva, tradicionalna ljudska poimenovanja vetrov, poimenovanja živali (zoonimija), imena poganskih božanstev (teonimija) predkrščanske Rusije, imena plemen in ljudstev.«[19] Zamišljen obseg onomastičnega gradiva v Ruski enciklopediji ni imel predhodnikov v ruskem slovaropisju, tudi zaradi tega je škoda, da se ta projekt ni uresničil.

O. N. Trubačov je odločno nasprotoval predlogu akademika Arutjunova, da naj bi Rusija, če se hoče v obdobju vsesplošne kompjuterizacije pridružiti civiliziranemu svetu, začela uporabljati latinico. Trubačov je navedel vrsto argumentov proti tako neodgovornemu odnosu do ruske zgodovine, jezika, do dela mnogih generacij ruskih kulturnih delavcev. Prehod na latinico bi pomenil odrekanje od duhovne dediščine. Profesor E. M. Vereščagin se je spominjal svojega zadnjega srečanja z Olegom Nikolajevičem, že v bolnici, ko je pogovor tekel prav o tem vprašanju. »Koliko je še narodov,« je s sarkazmom pripomnil Oleg Nikolajevič, »ki so zaradi svojih abeced obsojeni na necivilizirano obstajanje! Grki, Judje, Arabci, narodi Indije, Japonci, Kitajci … /…/ Kar zadeva Rusijo, pa četudi bi ji grozila nevarnost, češ da bi se znašla izven civilizacije, se ljudje (morda za razliko od 'progresivne inteligence') ne bodo zlahka odrekli svojemu kulturnemu bogastvu. /…/ stari cerkvenoslovanski temelj našega jezika izhaja iz cirilmetodovskih časov, iz srede 9. st. Z nami je ta abeceda torej že dvanajsto stoletje. Ali se bomo vsemu temu odrekli zaradi bogve česa. Zaradi nekakšne globalizacije, za katero tudi ni jasno, kaj prinaša.« [20]

Prezgodnja smrt je žal onemogočila, da bi Oleg Nikolajevič Trubačov nastopil na XIII. slavističnem kongresu (2003). Vselej natančen, še zlasti v znanosti, je Oleg Nikolajevič napisal referat »Poskus Etimološkega slovarja slovanskih jezikov: ob 30-letnici njegovega izhajanja (1974-2003)«, s katerim naj bi nastopil v Sloveniji. Oktobra 2003 je bil v Mariboru na seji Mednarodnega komiteja slavistov sprejet sklep, da bo referat pokojnega znanstvenika sprejet kot plenarni (kot se zdi, je bil to edin tak primer v zgodovini kongresov); ruski slavistični komite se je obvezal, da bo besedilo izdal kot posebno brošuro in ga razdelil na plenarnem zasedanju. Tako so slavisti počastili spomin znanstvenika, ki je vložil v pripravo kongresa mnogo truda.

N. V. Maslennikova
Moskovska univerza M. V. Lomonosova
Iz ruščine prevedla: Aleksandra Derganc

[19] Трубачёв О. Н. Предисловие главного редактора// Русская ономастика и ономастика России. Словарь. М., 1994, 5.

[20] Верещагин Е. М. Последняя встреча// Академик Олег Николаевич Трубачёв… , 448-449.